

A várossá válás egyik eszköze: az ipari fejlődés

A tanulmányomban vizsgált időszak a gazdasági modernizáció, a piacgazdaság kiépülésének kora, amelyben Magyarországon gyors gazdasági és társadalmi átalakulás ment végbe. Az időtartam 1867 és a második világháború előtti utolsó népszámlálás, illetve mezőgazdasági és üzemi összeírás, vagyis az 1930 - 1935. év közötti időszak. Ekkor indult meg a mezőgazdasági növekedés, az iparosodás, a vasút és a modern pénzügyi rendszer kiépülése. Ebben az időszakban a Dél-Dunántúl térségének gazdasági struktúrája is jelentős változásokon esett át. A hosszú időn át egységes rendszerként működő térség területe Trianon miatt lecsökkent, amikor piacainak egy részét elvesztette, és mind a közlekedési lehetőségei, mind a gazdasági szférája zsugorodott. Előadásomban elsősorban a kisvárosokra, a főbb gazdasági és piacközpontokra koncentrálni vizsgálom meg azt, hogy ezek változások az ipar, a kereskedelem és az idegenforgalom tekintetében hogyan mentek végbe. Történetileg a vizsgált települések többsége sokáig mezővárosi státusú volt, ahol is az agrártermelés jóval hangsúlyosabb volt, mint az ipar, illetve a szolgáltatási szektor. A kisvárosok iparosítására a megkésetttség jellemző, és elsősorban a mezőgazdaságra épülő iparok jelentették a kezdeteket. A kitermelőipar, élelmiszeripar és feldolgozóipar egy-egy településen való megjelenése képes volt gyorsan nagy népességkoncentrációt „előhívni”. A téma bemutatásához elengedhetetlen az e korszakkal foglalkozó szakmai munkák áttekintése, valamint a korabeli történeti statisztikai anyagok és a vármegyék életét bemutató kor-és néprajz áttanulmányozása. Tanulmányomban azokra a sajátosságokra kívánok rávilágítani, amelyek eredményeképpen sikeres kisvárosi vállalkozások jöhettek létre, és amelyek hozzájárulhattak ahhoz, hogy a települések fejlődése tartóssá váljon.

1. A gazdasági modernizáció hatásai Dél-Dunántúl térségére

Jelen tanulmány elsősorban egy iparszerkezeti bemutatás a Dél-Dunántúlra valamint a térségben jelen lévő kisvárosokra. A vizsgálat ideje alatt Magyarország a Habsburg Birodalom részeként fokozatos modernizáción ment keresztül. Kiépül az agrár-ipari munkamegosztás, melyben az ország gyors iparosodása figyelhető meg. Megjelenik a városiasodás szempontjából fontos polgári életmód, emelkedő életszínvonallal számolhatunk. A Dél-Dunántúlon a 19. század elején ezek a pozitívumok még nem figyelhetőek meg. A térség alapvetően agrártérség, „a nagybirtokok hazája”.¹ Ennek, valamint a kevés számú városnak tudható be, hogy az iparosok száma meglehetősen kevés, és főként a kisüzemi ipar volt az, amely meghonosodott a térségben.

A terület, amit vizsgálunk, számos változáson (terjedelmi, földrajzi, társadalmi tekintetben) esett át. Ha megnézzük a kiindulási, azaz a kiegyezés utáni, illetve egy száz évvel későbbi állapotot, a területi és az országos – belső – aránybeli változás a legszembetűnőbb. 1870-ben az ország területének még egy tizedét sem jelentette a Dél-Dunántúl, viszont 1968-ban már 18,6%-át alkotta az ország területének. A trianoni békeszerződés után az ország határai jelentős változásokon estek át, ami a vizsgált térségen belül is arányeltolódásokhoz vezetett. A lecsökkent területű országon belül a térség nagyobb területi arányt képviselt, mint korábban, s ezzel együtt az iparban foglalkoztatottak száma is jelentősen megnövekedett, hiszen a korábbi közel 5 %-os arány helyett már az ország lakosainak 1/4-e, illetve a térség népességének 1/5-ének jelentett megélhetést az ipar, illetve a hozzá kapcsolódó ipari szolgáltatások.²

Baranya megyében az iparosok száma – elsősorban Pécs kedvező helyzete miatt – kimagasló volt országos szinten is, közel 790 céhmester volt található 1850-ben a megyében. Két mai kisváros, Siklós és Pécsvárad már ekkor országos jelentőségű iparos-foglalkoztatottságot jegyzett. 1860-ra Baranya megyében már 91féle iparág képviseltette magát, ami az önálló iparosok számában is megmutatkozik: 1870-ben 7424 iparos él a megyében, viszont ez a szám sajnos meglehetősen ingadozó. Hiszen 1876-ban 5946-ra esett vissza a számuk, de 1880-tól a vállalkozási kedv növekedését tapasztalhatjuk, az önálló iparosok tekintetében újfent erőteljes emelkedés figyelhető meg.³ Somogy megyében kevesebb, 1876-ban közel ötezer iparos élt (4954 fő), akik közel háromezer segédet és tanoncot foglalkoztattak.⁴

¹ KAPOSÍ, 2010. 73-98.

² T. MÉREY 1993., 259-260.

³ VÁRADY, 1896., 578-649.

⁴ A Soproni kereskedelmi és iparkamarának az 1876. évi statisztikai jelentése, II. rész II. füzet 693.

1. táblázat: Dél-Dunántúl területi változásai

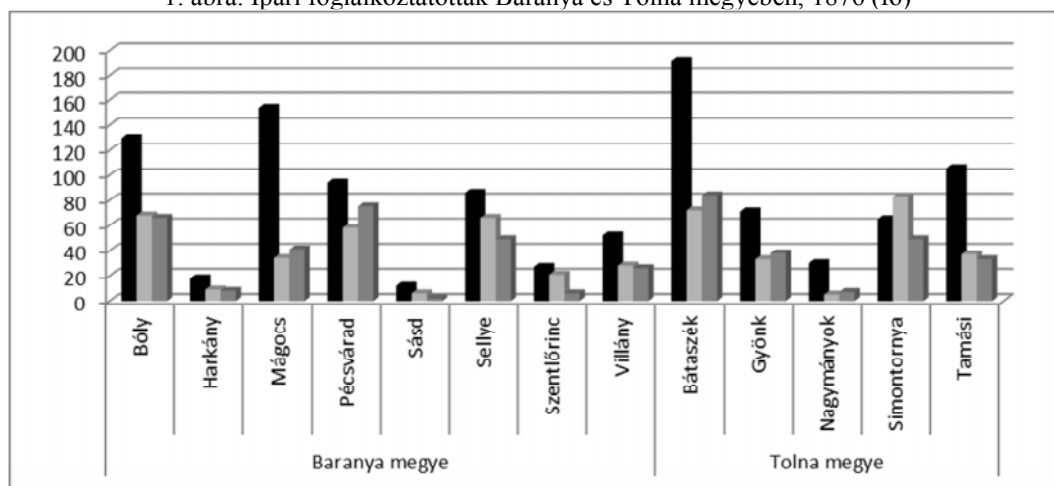
	1870	1968
Dél-Dunántúl:		
Az ország területének	7,2 %	18,6 %
Az ország lakosainak	8,3 %	15,4 %
Ipari foglalkoztatottak:		
Az ország lakosságának	4,8 %	24 %
Dél-Dunántúl népességének	4,5 %	20 %

Forrás: saját szerkesztés, T. Mérey 1993. 259-260. old. alapján

A kisvárosok státuszukat tekintve a dualizmus kezdetén többségében mezővárosok voltak, de faluként is sok (10) mai kisváros szerepelt akkoriban. Ebből adódott, hogy a mezőgazdaság mellett a kisvárosok életében az ipar csupán másodlagos szerepet töltött be ebben az időszakban. Az agrártermeléshez köthető kézműipar – a piachelyek révén – városias funkciókkal ruházta fel a kisvárosokat, egyrészt a megnövekvő kereskedelmi, valamint a hozzájuk kapcsolódó egyéb szolgáltatások kialakítása miatt is, és ezen települések esetében stabil fejlődést generált. A dualizmus elején az iparra vonatkozó rendelkezések még nem voltak felfedezhetőek, mivel a föld jelentette a települések szempontjából a megélhetést. Települési szinten ipari szabályozó rendelkezéseket találhatunk, mint pl. Mágocson ahol, az „ipargyakorló adófizetők” számát és egyesületeiket is nyilvántartották, befizetéseiket szabályozták. (1828-ban: 23 német, 3 magyar, 2 szláv iparos⁵).

A kiegyezés után, 1876-ban összeírásra kerültek a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara által a Dunántúlon dolgozó ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalkozások és az azoknál alkalmazásban állók, illetve a vállalkozások által az évben fizetett jövedelemadó.⁶ A felmérés szerint a térség iparszerkezete hagyományosnak tekinthető. Az iparban dolgozók 20 %-a tartozott a ruházati iparhoz, többségük egyszemélyes műhelyben dolgozott, mint csizmadia, szabó, cipész. Bólyban pl. a 130 iparos közül 52-en dolgoztak ebben az iparágban; 12 cipész, 26 kapcakötő, 11 szabó és 3 szűcs. A kis műhelyeket ellátó üzemek közül kiemelkedő volt a Simontornyán működő Fried család tímárműhelye, amely egészen az államosításig (1948-ig) sikeresen működött.⁷ A Mágocson működő fehéredény gyár „közönséges használati edényeket gyártott, amelyek „kielégítő keresletnek örvendtek”. A gyár a külföldi termékekkel szemben is versenyképesnek számított.⁸

1. ábra: Ipari foglalkoztatottak Baranya és Tolna megyében, 1876 (fő)

Forrás: saját szerkesztés, KSH 1878 alapján

Az iparágban dolgozók számát tekintve második helyen az élelmiszeripar, különlegességként a térségben megjelennek a mézeskalácsosok, bábsütők: Bátaszéken, Sellyén, Bólyban, Pécsváradon, Simontornyán, Mágocson és Tamásiban. Harmadikként a vas- és fémipar szerepelt a statisztikában, melyet főként az akkori piachelyeken működő kovács- illetve lakatosműhelyek nagy száma szolgáltatva. A kisebb lélekszámú területeken, mint pl. Sásd: 12 iparosa közül 3 kovács, Harkány 18 iparosa közül 3 kovács és 1 lakatos található.

⁵ TEUFEL, 193.

⁶ A Soproni kereskedelmi és iparkamarának az 1876. évi statisztikai jelentése, II. rész II. füzet.

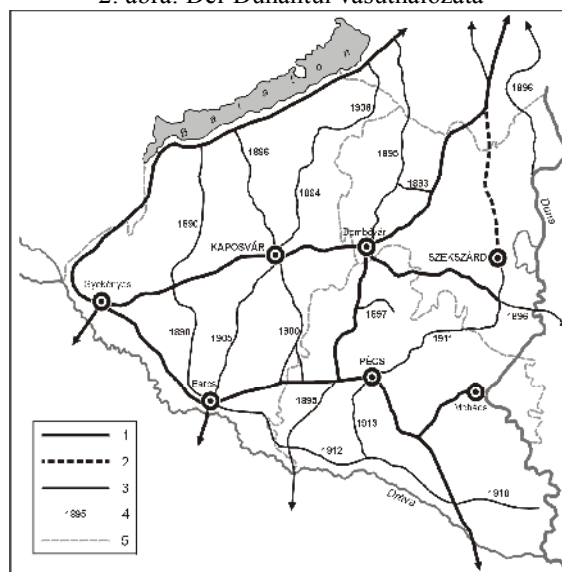
⁷ TÓTHNÉ UNGHY

⁸ VÁRADY, 1896. 578-649.

Negyedik helyen általában a faipar, amely a mezőgazdaság közvetlen kiszolgálójának mutatkozott, a Somogy megyei Nagybajomban, Csurgón egészen az 1990-es évek közepéig működtek ezek a kis fűrészüzemek, kerékgyártás, orsógyártás illetve további mezőgazdasági termékek gyártása. Foglalkoztatottság szempontjából ötödik a szolgáltató- és vendéglátóipar volt: ahol domináns a kocsmárosok, mészárosok, vegyeskereskedők száma; amelyek az iparosok között a legtöbb segédet foglalkoztatták. Érdekesség, hogy a megyeszékhelyek előtt található kisvárosok: Kadarkúton, Szentlőrincen, Pécsváradon ez az arány jóval magasabb, mint a távolabb eső kisvárosok esetében. A textilipar kb. 10 %-os részesedéssel bírt. 1876-ban Baranya megyében a legtöbb iparos 1. Pécs, 2. Mohács, 3. Siklós, 4. Pécsvárad (amelyek már az 1850-es években is jelentősnek számítottak), 5. Bóly, 7. Mágocs.⁹ Az iparral foglalkozók, és az ipari foglalkoztatottak számát árnyalja, ha a teljes lakosságon belüli arányukat is megnézzük. A kimagasló értéket mutató Bátaszék (192 iparos, 72 segéd, 84 tanonc) iparosai a teljes lakosság (6540 fő) 5,3 %-át jelentették. A közel háromezer lelkes Bóly, Pécsvárad és Simontornya ezzel szemben magasabb arányokkal rendelkezik: 10,2 %, 8,2 %, 7,5 %. A kétezernél kevesebb lakosú kisvárosok mutatnak Bátaszékhez hasonló, 4-6 %-os arányt.¹⁰

Míg az 1870-es évek közepén többnyire egyszemélyes kis műhelyeket találunk, a századfordulóra már döntő változásokat figyelhetünk meg: kiépült a terület vasúthálózata, amely a települések fejlődése szempontjából domináns tényezőnek bizonyulhat.

2. ábra: Dél-Dunántúl vasúthálózata

Forrás: Dél-Dunántúl, 2006. 35.

A kisvárosok egyben uradalmi központok is voltak, és ezek a nagybirtokosok igényelték és finanszírozták a vonal kiépítését. Például: a Barcs-Kaposvár helyi érdekű vasútvonal Kadarkúton keresztül húzódott, amit a Somssich és Széchenyi családok propagáltak. Boglár (a későbbi Balatonboglár) a Buda-Nagykanizsa 1861-ben megindult vonalon feküdt, melynek köszönhetően kereskedelmi központtá vált. Balatonboglár állomáshellyé való minősítése, a vendéglátóhelyek, szolgáltatások kiépülése a beérkező utasforgalmi mutatókkal szépen modellezhető. 1865-re 6000 utassal és 959 forintnyi bevétellel számolhatnak a település vezetői. Ekkor Keszthelynek 9000 utasnyi, Siófoknak 4-5000 főnyi forgalma volt.¹¹ Ennek köszönhetően a településen a mezőgazdaság háttérbe szorult, és az iparnak, közlekedésnek valamint a kereskedelemnek meghatározó szerep jutott, melyet a foglalkoztatási struktúra is tükröz (29%, 7%, 12%).¹² A kereskedelmi központi szerepkör az üdülőtelepek gyors növekedésével magyarázható, mint Fonyód esetében, ahol 1894-től kezdődően megkezdődött az üdülőtelepek – villatelepek kiépítése, korszerű infrastruktúra, kereskedelmi – és vendéglátóhelyek kiépítése.¹³

A városfejlődés és a vasút kölcsönös kapcsolata a dualizmus korában számottevő volt, az egyes területek bekapcsolódása a gazdaság érrendszerébe meggyorsította az egységes országos piac kialakulását és ösztönözte a beruházásokat. Mind a mezőgazdaság, mind az ipar jövedelmezőségét elősegítette, de fontos megjegyezni, hogy a csupán a vasúti csomóponti szerep nem generálta a városok fejlődését, ha nem állt mögötte megfelelő gazdasági súly, érdekérvényesítő képesség (Somogyiszob esete). Boglár esetében viszont épp a vasút jelentette a

⁹ VÁRADY, 1896. 578-649.

¹⁰ Saját számítás, KSH, 1984. és az 1876. évi iparjelentés alapján

¹¹ Statisztikai jelentés, 1867. 105-160.

¹² T. MÉREY 1989., 17-19.

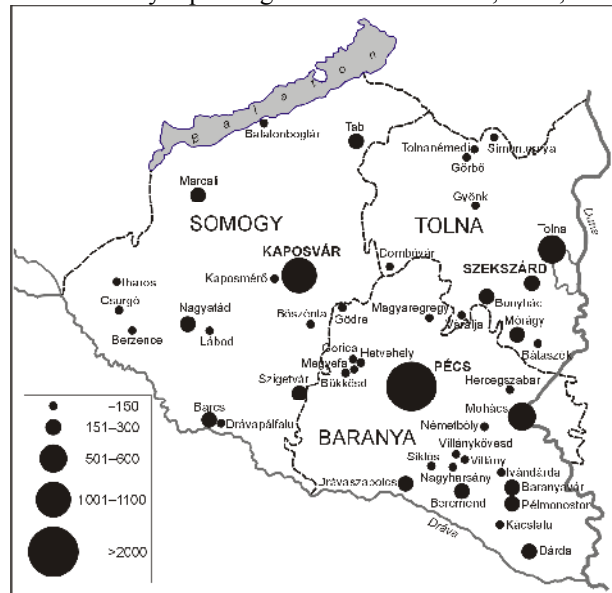
¹³ KANYAR, 316-369.

központi szerep elindulását, hiszen lakosainak számában dinamikus növekedést eredményezett: 1870 és 1890 között 54%-kal, 1900 és 1910 között 44 %-kal nőtt a népessége a kisvárosnak.¹⁴

2. A századfordulón tapasztalható kisvárosi sajátosságok

Magyarország iparának fejlődéséhez viszonyítva Dél-Dunántúlon számos eltérés volt megfigyelhető:¹⁵ a 20 főnél több munkást (segédet) foglalkoztató vállalkozások száma a régióban kevesebb az országos átlaghoz képest, annak ellenére, hogy az átlagos munkáslétszám 1900 és 1910 között nagyobb mértékben nőtt, mint országosan.

3. ábra: Gyáripari foglalkoztatottak száma, 1910, fő

Forrás: Dél-Dunántúl, 2006. 45.

Az országban a gyáripar megjelenése hatalmas népesség-csoportosulásokat volt képes életre hívni, ám számos pozitívuma mellett a kisvárosi hálózatra nem volt szignifikáns hatással, hiszen az ipar a már meglévő – nagyobb – városokba települt, ahol a helyi infrastruktúrát szükségszerűen fel tudta használni a fejlesztéséhez. A nyersanyag lelőhelyre épülő települések köre viszont meglehetősen csekély volt a régióban, központi szerepet nem tudtak elérni. Az iparfejlődés sajátosságát a nagyüzemek számának rendkívül gyors ütemű növekedése is mutatja, hiszen 1890 és 1910 között megháromszorozódott a 100-nál kevesebb munkást, és megnégyszereződött az 500-nál több munkást foglalkoztató üzemek száma az országban, de a térségben ez csupán a megyeszékhelyeken látszódnak tükröződni. Az iparban dolgozók száma 20 év alatt ötszörös létszámnövekedést mutat.¹⁶ A megyeszékhelyek és a 10 000 főnél népesebb városok dominanciáján túl, megjelennek a mai kisvárosok is a térképen: pl. Tab, Beremend: ahol a cementgyárat az ottani földtulajdonos Schaumburg-Lippe herceg hozta létre, Villány, ahol fontos kiemelni a főhercegi borászatot, Bóly, ahol a sajtgyárat, Csurgó és Berzence esetében a tejszövetkezetet, mint a fejlődés mozgatórugóit.

A kézműiparban alkalmazottak aránya feltűnően magas a gyáriparhoz képest Dél-Dunántúlon, az ország gyártelepeinek alig 5%-a volt itt megtalálható, de azok többnyire kismértékűnek számítottak. Ezen kisüzemek között elvétve volt csak 20 főt vagy ezt a számot meghaladó foglalkoztatottal rendelkező gyár, nagyüzem.

Fontos különbség volt az ország más vidékeihez képest, hogy Dél-Dunántúl alapvetően nagybirtokos terület, ez szemmel látható mértékben befolyásolta az ipart a térségben. Az egyes iparágak kiépülésében és fejlődésében szerepet játszottak a helyi nagybirtokok, nagybirtokosok. Pl. téglagyárak, gőzmalmok létrehozása, Villányi borászat, Simontornyai börgyár, Csurgón a Fiedler gyárak.

Jelentős eltérésnek számított még, hogy a gyáriparban nagy tömegekben voltak megtalálhatóak a betanított és képzetlen munkások, akik esetleg a mezőgazdaságból elvándoroltakat is jelenthették. A térségben képes volt a kisipar megmaradni, mivel a gyáripar nem volt képes érinteni minden szakmaterületet: Mágocs fehérédeny-gyártás, Gyöngyös: pálinkafőzés. Valamint a vizsgált megyékben képesek voltak speciális tevékenységek felé fordulni: Sellyén kötélgyártás, Szentlőrincen székfonás. A harmadik fontos tényezője a kisipar megmaradásának,

¹⁴ T. MÉREY 1989. 57.

¹⁵ T. MÉREY, 1993

¹⁶ BELUSZKY – GYŐRI, 2005

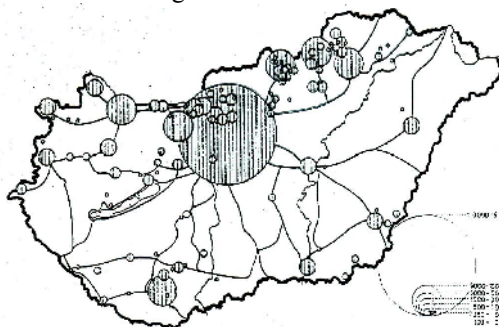
a szolgáltatási szféra felé fordulás: Balaton parti városok (Fonyód, Balatonföldvár, Balatonlelle, Balatonboglár) az üdülést, üdültetést, Villány a kiváló szőlőterületek adta lehetőségeket használta ki.

3. Az első világháborút követő időszak

Az első világháborút megelőző időszakban a Dél-Dunántúl gazdasági értelemben a kevésbé fejlett régiók közé tartozott. Magas agrárfoglalkoztatottságot és alacsony urbanizáltságot mutatott, amihez hozzájárult, hogy a mai kisvárosok többsége „csupán” központi piachelyként funkcionált. Az ipari kereskedők kb. 30 %-a volt az, amelyek a kisvárosokban voltak megtalálhatók. Kiemelkedő Bóly, Sellye, és Csurgó szerepköre a határ közelsége miatt.

A kisvárosok iparosodásának lassú és alacsony voltát hivatott megmutatni a Lettrich Edit által publikált 1930-as állapotokat rögzítő térképe. Az előző térképpel ellentétben itt már csak a 100 fő foglalkoztatottat meghaladó vállalatok kerültek beszámításra.

4. ábra: A 100 főnél több foglalkoztatottal működő vállalatok 1930-ban

Forrás: Lettrich 1965.

A térképen nemcsak a főváros erőteljes súlya feltűnő, hanem a nagy „fehér foltok” is a Dunántúl és az Alföld esetében. A legnagyobb foglalkoztatók a vizsgált térségben: a kitermelőiparhoz köthetők, így Pécs és környékére koncentrálnak. Fontos ipari központ az időszakban Bonyhád, ahol 1909-ben a Perczel család alapításában zománcgyár, majd 1919-ben cipőgyár jött létre. Bonyhád mindkét üzeme katonai jelentőségű, ezért a háború alatt is folyamatosan fejlődik. Számottevő még Csurgó is, de a Balatonhoz közel eső települések már nem: sem Balatonboglár, sem Siófok nem látszik a térképen. Csurgón ekkor 7 nagyobb üzem működött, a téglagyárak (3 db) átlagosan 20 főt foglalkoztattak; a Fiedler orsó- ill. lenipari gyár több mint 60 főt foglalkoztatott.¹⁷ A kisvárosok közül a legnagyobb foglalkoztató a Simontornyai bőrgyár, ahol közel 200 főt alkalmaztak.¹⁸

2. táblázat: A 20 főnél több foglalkoztatottal működő vállalatok száma (1910-1930)

1910			1920			1930		
Balatonboglár	építészet	37	Bátaszék	építészet	22	Balatonboglár	Vegyeskerekedés	30
Bátaszék	cipőfelsőrészgyár	27	Csurgó	Lenfonógyár	27	Csurgó	Lenkikészítés	102
Bóly	harisnyakötés	22	Dunaföldvár	kenderkikészítés	61	Kozármisleny	vasúti műhely	35
Csurgó	téglagyár	22		gőzmalom	22		áramfejlesztő	161
	lenfonógyár	34	Kadarkút	téglagyár	34	Nagymányok	Kőszénbánya	574
Gyöng	cipőgyár	65	Nagymányok	kőszénbánya	440	Pécsvárad	tejgazdasági vállalat	21
Nagymányok	kőszénbánya	315	Németbóly	harisnyakötés	22	Sásd	gőzmalom	21
Simontornya	bőrgyár	34	Sásd	gőzmalom	23	Simontornya	Bőrgyár	492
Tolna	szőnyeggyár	34	Simontornya	bőrgyár	65	Tab	Tégla- és cserépgyár	42
	selyemfonoda	458		vízszabályozás	43	Tolna	Gyapjúfonó	118
	cipőgyár	63	Szentlőrinc	téglagyár	25		Selyemfonoda	363
	gőzmalom	22	Tab	téglagyár	56			
Villány	kőbánya	53	Tolna	selyemfonoda	192			

Forrás: saját szerkesztés, KSH 1910, 1920, 1930 adatai alapján

¹⁷ PETI, 2010. 12.

¹⁸ TÓTHNÉ UNGHY

4. Összefoglalás

Kiemelendőnek tartom, hogy nagyon nagyok az eltérések mind a kezdeti feltételeket, mind a térségi gazdasági szerepköröket tekintve a települések között. A kisvárosok között található olyan, amely egy-egy multinacionális cég nemzeti vagy régiós központjaként jelentős helyet foglal el, pl. Tab, vagy valamilyen egyedi termékkel vagy szolgáltatással képes növekedni, pl. Bóly, Villány, Harkány. De ezzel szemben számos olyan kisvárost is találunk, amelyeknek önmagukon túlmutató gazdasági jelentőségük csekély. Nehéz lenne épp ezért „skatulyába” pakolni ezeket a kisvárosokat, hiszen nem alkottak és nem is alkotnak homogén egységet sem az ipar, sem a közlekedés, sem a szolgáltatások területén. Más gazdasági szinttel, eltérő kulturális vonásokkal rendelkeznek, és fejlődésüket számos külső tényező is befolyásolta (pl. a közigazgatási változások – járási székhelyi szerepkör – ami pl. Sásd fejlődését erősen befolyásolta –, stratégiaileg előnyös, ill. hátrányos elhelyezkedés: a mindenkori fejlődési irányok mentén). T. Mérey (1986) fogalmazza meg, hogy a mikro-kör kutatások, amelyek egy-egy település életét is vizsgálják, „olyan sokszínűen tárulnak fel előttünk, mint maga az élet”.¹⁹ Ennek jegyében kutatásaim során a továbbiakban vizsgálni kívánom az egyes kisvárosokban lezajlott változások mértékét hosszabb távon is, és hogy ez befolyásolta-e a térségben jelen lévő többi kisváros fejlődését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar kisvárosok. (2001) Településhálózat VIII. kötet KSH, Budapest. 4-112. old.
- Beluszky Pál – Győri Róbert (2005): Magyar városrólátat a 20. század elején. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs
- BolevácZ József (1989): Tab. A mezővárostól a városig. Tab Város Tanácsa, Somogy Megyei Könyvtár, Kaposvár. Elektronikus megjelenés: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/tab (2013. 02. 24. 13:11)
- Hajdú Zoltán (2006) (szerk.): Dél-Dunántúl. In: Horváth Gyula (szerk.): Kárpát-medence régiói. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest. 27-61., 192-245., 278-338. old.
- Kaposi Zoltán (2010): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg Campus kiadó, Budapest-Pécs
- Kovács András (2007): Villány község élete a múltban és a jelenben. Villányi Községi Tanács, Zalaegerszeg.
- KSH (1867): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagyméltóságú Magyar Királyi Földművelési, Ipar-, és Kereskedelmi Minisztériumhoz intézett jelentése az iparnak és kereskedelemnek állapotáról az 1863., 1864., 1865. évben. Reichard Adold nyomdája, Sopron. 17-29., 105-160.
- KSH (1878): A Soproni Kereskedelmi és Iparkamarának a Nagy-Magyarország Magyar Királyi Földművelési, Ipar- és Kereskedelmi Minisztériumához intézett 1876. évi statisztikai jelentése. II. rész, II. füzet. Romwalter Károly nyomdája, Sopron. 642-693., 694-836., 836-930. old.
- KSH (1913): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi Népszámlálása. II. kötet. A népesség foglalkoztatása és a nagyipari vállalatok községenként. Athenaeum Nyomda, Budapest 970-983. old.
- KSH (1925): Az 1920. évi Népszámlálás. II. rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Pesti Könyvnyomda, Budapest 4-40. old.
- KSH (1934): Az 1930. évi Népszámlálás. II. rész. Foglalkoztatási adatok. Községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá a ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Stephaneum Nyomda, Budapest 86-124. old.
- KSH (1984): Magyarország községeinek és városainak népessége az 1850., 1857., és 1870. években (az 1980. évi államigazgatási beosztás szerint). Statisztikai Kiadó Vállalat, Budapest. 12., 14-40., 224-258., 286-303.
- Lettrich Edit (1965): Urbanizálódás Magyarországon. Akadémiai kiadó, Budapest
- Peti János (2010): Csurgó kilátásai múlt és jelen tükrében – Egy hátrányos helyzetű kistérség jövője. Szakdolgozat. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs 1-65. old.
- Pirisi Gábor (2008): A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltozás után. PhD értekezés, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, Pécs. 80-118. old.
- Simontornyai Bőrgyár története. Internetes forrás. Elérhető: <http://www.simontornya.hu/a-borgyarrol> (2013. 02.22. 18:49)
- Teufel, Franz (1993) (szerk.): Mágocs. Nagyközség Baranyában. A helység krónikája. Mágocsért Alapítvány, Mágocs. 90-415. old.
- T. Mérey Klára (1989): A mai Dunántúli kisvárosok a dualizmus idején. Kézirat. Készült az OTKA I. kisváros kutatás keretében, Pécs. 1-63. old.
- T. Mérey Klára (1993): Az iparszerkezet történeti gyökerei a Dél-Dunántúlon. In: Kapiller Imre (szerk.): Gazdaságtörténeti tanulmányok. Zala Megyei Levéltár, Zalai Nyomda, Zalaegerszeg. 259-270. old.
- T. Mérey Klára (1986): A Dunántúl településtörténete. In. Somfai Balázs (szerk.): A Magyar Tudományos Akadémia VI. konferenciája. Veszprém. 401-407.

¹⁹ T. MÉREY, 1986. 401-407.

Tóthné Unghy Iona: Simontornya társadalmi, gazdasági és kulturális életét meghatározó Fried család története. Internetes forrás. Elérhető: <http://www.simontornya.hu/a-fried-csaladrol-bovebben> (2013.02.22. 18:53)

Várady Ferenc (szerk.) (1896): Baranya múltja és jelene. Első kötet. Telegdi Ármin Könyvnyomda, Pécs. 578-649. old.